

Antonio Miculian, *Protestantizam u Istri (XVI. - XVII. stoljeće)*. Pula: Zavičajna naklada "Žakan Juri", 2006., 562 str.

Uz potporu Centra za povijesna istraživanja Talijanske unije sa sjedištem u Rovinju, ugledni istarski povjesničar Antonio Miculian obogatio je našu historiografiju vrijednim prilogom gotovo neposredno uoči svog nenadanog odlaska iz naše sredine. Njegova studija o povijesti protestantizma u Istri, razvijena iz doktorske disertacije obranjene na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zadru, prikazuje burna stoljeća potrage za identitetom istarskog čovjeka u cjelini, na političkom i gospodarskom, ali prvenstveno na duhovnome polju. U usporedbi s više starijih djela srodne tematike, ovaj se pokušaj odlikuje ne samo dosljednom upotrebom velikog broja primarnih izvora, već i nastojanjem da ih se znanstveno vrednuje u svjetlu novih disciplina.

Svjestan ozbiljnog izazova koji zahtijeva taj zadatak zbog formalnih stručnih, kao i terminoloških nedostataka, autor zagovara etnohistoriju s aspekta brodelijanske historije dugog trajanja, iako smatra da je takav pristup kod nas još posve nerazvijen (str. 53). Zato i sam kada mora izabrati između uobičajenog pristupa, proučavajući na prvome mjestu ulogu značajnih pojedinaca koji su stvarali duhovnu klimu prostora i vremena, što je predmet njegova interesa, te novog pristupa koji ovdje zagovara u obliku etnohistorije. Ima kolebanja, dakle, između izrade tradicionalne biografije, portretiranja markantnih likova poput koparskog biskupa Petra Pavla Vergerija, franjevca Balda Lupetine ili liječnika i humanista Giovannija Battiste Goinea s jedne strane i, s druge strane, pokušaja da se reljefno predoči sva slojevitost istarskih zbivanja na pragu Novog vijeka. Pritom su, što je i neizbježno, donekle žrtvovani jasnoća i sustavnost izlaganja, pa se autor nerijetko mora više puta vraćati na već obradena pitanja kako bi naglasio njihovu međusobnu povezanost.

Uz navedenu metodološku novinu, druga je odlika ovoga djela bogata upotreba primarnih izvora iz talijanskih arhiva, i to mikrofilmiranih

i obrađenih u rovinjskom *Centro di studi storici*. Temelj istraživanja predstavlja arhivska građa iz Državnog arhiva u Veneciji, vezana uz djelatnost mletačke inkvizicije, odnosno Sv. ufcija, potom građa iz Nadbiskupskog arhiva u Udinama i dijelom iz Tajnog arhiva u Vatikanu, vezana uz izvještaje apostolskih vizitatora. Upotreba zapisnika s inkvizicijskih procesa kao izvora uvijek je zanimljiva istraživačima, neovisno o tome privlači li ih povijest ideja, povijest svakodnevnog života ili pak crkveno-pravna povijest, jer su sve ove teme obilato zastupljene. Autor je uložio veliki trud da bi iscrpne izvratke iz korištenih izvora neposredno utkao u tkivo svoga teksta, i njima se njegova izlaganja neposredno nastavljaju. Međutim, činjenica je da čitalačka publika ne mora uvijek vladati latinskim i talijanskim jezikom, pa je zato šteta što su prijevodi posve izostavljeni. Budući da citirani izvori nisu navedeni u obliku bilješki, već izravno u tijelu teksta, tim više nedostaju barem okvirne naznake sa sumarnim pregledom njihova sadržaja. Također je nejasno zašto nije razriješen veći broj kratica, kako latinskih, tako i talijanskih. Možemo navesti niz primjera: *phibiti - prohibiti* (str. 94), *p.dica - predica* (str. 97), *pnte - presente* (str. 98), više puta *ecclia - ecclesia*. Zapažaju se i stanovite omaške u pojedinim izvacima latinskog teksta, poput *crideruit - crediderunt*, odnosno *ieicrent - eicient* (str. 209). Nadalje, sigurno je ispravno *juris utrisque doctor*, a ne *juris verisque* (str. 120), pa *veniam*, a ne *veman* (str. 120). Ipak, ovdje nije riječ o kritičkom izdanju teksta, pa se u tome može tražiti opravdanje zašto autor nije posvetio više pažnje ovim pitanjima.

Pozornica zbivanja omeđena je okvirom pet istarskih biskupija. Kopar, Poreč, Noviograd, Pula i Pićan daju institucionalni i geografski okvir ovog rada, s tim da na istoku zahvaća još i Rijeku (podložnu pulskoj biskupiji) i dijelom Kvarner, a na zapadu Trst, neovisnu komunu pod habsburškom zaštitom. Neprekidna preklapanja mletačko-habsburških interesa na istarskom području, što nerijetko dovodi do oružanih sukoba, ističu se među glavnim uzrocima duboke materijalne i demografske krize koja u 16. stoljeću pogada cijeli Poluotok, izložen uz

to i povremenim osmanskim upadima. Više mletačkih pokušaja organiziranog doseljavanja novog stanovništva s juga, od Albanije i Grčke pa do hrvatskog prostora, kao i iz gradova sjeverne Italije, često završava neuspješno, čemu je razlog i nezdrava klima s mnogim epidemijama kuge i malarije. O razmjerima stradanja dovoljno govori podatak da je Pula u 14. i 15. stoljeću brojila 3-4.000 stanovnika, dok u 16. stoljeću nema ni 1.000 (str. 37).

Dakako, u takvim okolnostima nema izgleda ni za ozbiljniji razvoj duhovnog života, a te su činjenice bili svjesni i sami oćevici. Apostolski vizitator Agostino Valier, veronski biskup, uoćio je 1580. da izostanak služenja misa nije bilo samo pitanje loše volje svećenstva, nego i stvarnih gospodarskih teškoća (str. 230). Zbog siromaštva krajeva crkve su loše namještene, dok su zatećeni obićaji primitivni (str. 230). U vrijeme njegove vizitacije pulskoj biskupiji, od ćak 26 gradskih crkava dvanaest ih je ruševno, a od trinaest u okolini Pule samo tri su u pristojnom stanju (str. 199). Budući da oskudna primanja svećenstvu nisu bila dovoljna, stega je naglo popustila i lako je prihvatiti autorovo mišljenje da upravo u tome valja tražiti odgovor na pitanje zašto je protestantizam relativno brzo i lako prodro u Istru, u Piranu već 1530. Zabilježeno je, po vizitaciji iz 1558., da više župnika drži prilježnicu ili "sumnjivu ženu" te mnogi imaju i djecu (str. 311-313). Tom je prilikom vizitator Annibale Grisonio odredio da se svećenici u roku od šest dana moraju udaljiti od tih žena, ili će biti lišeni crkvenih nadarbina od kojih žive (str. 316). Kazne nisu prestroge, pa ćak ni u pojedinim slučajevima sodomije, jer se bojalo da se ne ostane s premalim brojem kanonika, što bi izazvalo velike teškoće za neđužne vjernike (str. 324). Osim toga, u oćima vizitatora bolna je toćka i neukost svećenstva. Zabilježena je, primjerice, vijest iz 1576. da većina klera potjeće iz Liburnije i Dalmacije te poznaju samo hrvatski jezik i pismo glagoljicu, a ne znaju latinicu (str. 167). Međutim, nedostatak klera, koji većinom dolazi iz glagoljaških škola i katkad ne zna latinicu niti poznaje misne obrede (što je nevolja o kojoj se raspravlja i na Tridentском koncilu), nije bio sam po sebi razlog za slabljenje položaja

Katolićke crkve i osjetan prodor reformacije u Istri. Ako su na samom početku svoga djelovanja reformatori i nailazili na neposrednu potporu među stanovništvom, to je bilo zato što su neposredno nudili reorganizaciju religioznog života, ali kad je tu reorganizaciju nudila službena crkva, mještani su također pokazivali zadovoljstvo.

Dakle, ljudi su samo težili izlazu iz bijede, i to pod duhovnom zaštitom dolićnijih pastira. Stoga ne ćudi da su na općinskom trgu u Poreću već 1518., barem petnaestak godina prije prvog zabilježnog slućaja pojave protestantizma uopće na Poluotoku, izvješeni napisi protiv vlasti biskupa, vikara i koadjutora, a slićno je bilo i u Rovinju. Iako to bjelodano svjedoći o općem razočaranju tadašnjim prilikama i teškom životu, tek je 1557. na području porećke biskupije zabilježen prvi slućaj luterana, i to kad se talijanski svećenik iz Motovuna odbio odreći 'krivovjerja' i odlućio pobjeći u Kranjsku, gdje se stalno nastanio (str. 188). Ovaj izolirani slućaj također je na tragu općenitog autorova promišljanja da reformacija na istarskom području postiže izvjesne rezultate najviše zahvaljujući energićnom radu pojedinaca, ćiji odlazak izaziva nenadoknadive gubitke i brzo gasi plamen reforme. Tema je dalje razložená prikazom aktivnosti Petra Pavla Vergerija, koji je od uvjerená katolika stupio u protestantski tabor kad se uvjerio u uzaludnost pokušaja reforme nižeg svećenstva, pa spas pred progonom potražio u njemaćkim zemljama, odnosno tragićnom sudbinom franjevca konventualca Balda Lupetine, jednog od rijetkih Istrana koje je mletaćka inkvizicija pogubila utapanjem u laguni. Kao skrivena nit kroz sudbine progонjenih istarskih protestanata provlaći se veza s njemaćkim krajevima, sigurnim utoćište m u nevolji, ali i pouzdanim izvorom materijalne potpore. Ovo je osobito došlo do izražaja u radu poznate tiskare u Urachu, "biblijskom zavodu" baruna Ivana Ungnada (str. 291), koji je jednako surađivao s hrvatskim reformatorima i s Primožom Trubarom.

Tridentски koncil također je upozorio na potrebu prosvjećivanja i naredio da svaka biskupija mora otvoriti vlastito sjemenište kako bi se prevladali brojni uoćeni nedostaci (str. 344-345). S tim u vezi, autor je opravdano više

pažnje posvetio problemu zabranjenih knjiga i raznim popisima, uz pregled odredbi iz Rima i Venecije do kraja 16. stoljeća. Osobito su važni postupci protiv prodavača knjiga (str. 65). Suočen s inkvizicijskim sudom, svaki okrivljenik može poricati optužbe, može ih dijelom prihvatiti, a dijelom poricati, te ih može sve prihvatiti i pokajati se. Velika većina procesa nije završavala na prvom ročištu, pri čemu je važno istaknuti primjernu blagost inkvizitora, budući da se vrlo rijetko pribjegavalo mučenju (i to uz prethodnu konzultaciju s Rimom). Također se rijetko izricala smrtna kazna, koju autor otkriva u svega četrnaest od čak 1.560 procesa vođenih u 16. stoljeću (str. 66). Venecija se aktivno pridružila borbi protiv luteranstva 1547., kada je dužd ovlastio tri patricija da pomažu inkvizitoru (str. 61), no pritom se neizbježno nameće misao da je njihova prava uloga bila da nadziru inkvizitorov rad i spriječe svaki postupak koji bi štetio mletačkim državnim interesima. Jamučno se time može objasniti i značajna činjenica, koju ističe autor, da nije bilo postupaka protiv mletačkih vojnika (str. 68). Velika većina postupaka završila bi pokajanjem optuženika i njihovim priznanjem krivice, na što bi uslijedila odgovarajuća pokora. Tako je Aurelio Vergerije, nećak koparskog biskupa Petra Pavla Vergerija, 1581. kažnjen da godinu dana ne napušta Kopar, te da odjeven u žuto, s upaljenom svijećom u ruci, stoji na vratima katedrale (str. 158). Krajem 16. i početkom 17. stoljeća jenjava protestantizam u Istri, inkvizitori imaju formalnu ulogu, počasnu, koja se definitivno gasi krajem 18. stoljeća (str. 378), što se svakako može povezati s općim poboljšanjem gospodarskog i društvenog stanja, ali i s nestankom likova koji su obilježili burno razdoblje sredine 16. stoljeća.

Dobro je što autor ne izdvaja Istru kao zasebno tijelo i što želi dati širi pregled protestantskog pokreta 16/17. stoljeća u svim hrvatskim krajevima (str. 355-376), ali to uvelike prekoračuje zamišljene okvire ovog djela. Posljedica je prilično selektivan, previše općenit pristup, kojim ne vodi dovoljno računa o društveno-ekonomskim odnosima, kao u Istri. Evidentno je da se problem ne može riješiti samo naglašavanjem uloge Osmanlija kao glavnog

protukatoličkog elementa koji je, izravno ili neizravno, utjecao na jačanje reformacije u hrvatskim zemljama. Budući da je ograničen u raspoloživim izvorima, autor pretjerano opširno citira iz djela Franje Fanceva i Franje Bučara. Možda bi svoj cilj lakše postigao da je više pažnje posvetio, primjerice, istraživanju veza između istarskih protestantskih krugova i sredine oko grofova Zrinskih u Medimurju, odnosno oko biskupa Markantuna de Dominisa u Dalmaciji, čega se dotiče tek površno. Postoje i dvije veze s Dubrovnikom. Jedna je izravna, ističući fra Bonifacija Drakolića (Drkolica), kasnijeg stonskog biskupa, i njegovu misiju u ime pape Pija IV. u Slavoniju 1561., koji je kao misionar bio i poticatelj ustanka protiv Osmanlija. Druga je veza neizravna, jer nas uloga istarskih liječnika-humanista u reformaciji, poput Giovannija Battiste Goinea (str. 101) i Niccolòba Colantonija (str. 88), prisjeća njihova kolege po struci, Dubrovčanina Luja Alegrettija Đuraševića, koji je u istom razdoblju promicao neke protestantske ideje u našem gradu.

Glavna je misao autora da se protestantizam u Hrvatskoj i Slavoniji nije razvio u samostalan pokret, ali je reformacija ostavila duboki trag u slovenskim zemljama, uz buđenje narodne svijesti i jezika (str. 375). Ova teza brani se ponajprije etnohistorijom, odnosno širokim presjekom kroz tkivo istarskog društva isprepletenog raznim vjerskim, gospodarskim, jezičnim i političkim podjelama, ali i neotudivim prostornim zajedništvom. Također u svrhu obrane navedene misli poseže i za klasičnim biografskim pristupom, portretirajući nekoliko ključnih likova u povijesti reformacije u Istri, u onoj mjeri u kojoj su vezani uz rodno tlo. Tako je i na djelatnost Matije Vlačića Ilirika upozoreno prvenstveno kroz rodbinsku vezu s ujakom, fra Baldom Lupetinom. Visoku ocjenu koju djelo zavređuje donekle kvare uočeni nedostaci kod citiranja primarnih izvora, kao i pretjerano oslanjanje na sekundarnu literaturu u analizi protestantskih utjecaja u drugim hrvatskim krajevima. Ipak, dobili smo ozbiljnu i vrlo temeljitu studiju koja argumentirano odgovara na postavljena pitanja i nudi široke mogućnosti za daljnje poredbeno proučavanje značajnog dijela naše prošlosti.

Knjiga je opremljena iscrpnim pregledom literature i arhivskog gradiva, kazalima imena i mjesta, te opširnim sažecima na engleskom i talijanskom. Kao prilog, uvršteno je nekoliko cjelovitih zapisnika iz istražnih postupaka koje je vodila mletačka inkvizicija. Napisano jasno i pregledno, ovo djelo nesumnjivo zaslužuje da pronade put do šireg kruga čitatelja.

Relja Seferović

Lovorka Čoralić, *Iz prošlosti Boke: odabrane teme*. Samobor: Meridijani, 2007., 306 str.

Deseta knjiga Lovorke Čoralić, povjesničarke posvećene obradi tema vezanih uz jadranske migracije, u većoj je mjeri usredotočena na prošlost jednog prostora, ljudi koji su ga naseljavali i ljudi koji su se iz njega iseljavali. Ova je knjiga u prvom redu posvećena životu bokokotorskih Hrvata, istaknutim duhovnim i svjetovnim osobama s tog prostora, te migracijama iz Boke u Mletke u razdoblju od 15. do 17. stoljeća. Teme su u knjizi obrađene problemski i u velikoj mjeri predstavljaju rezultate ranijih autoričinih istraživanja, razasute po brojnim radovima u hrvatskoj, crnogorskoj i slovenskoj periodici.

U uvodnome dijelu knjige (str. 9-20) autorica daje osvrt na dosadašnje rezultate historiografije, posebno hrvatske, o prošlosti hrvatske zajednice u Boki, te upozorava na nerazmjer između obilja sačuvane arhivske građe i slabe zastupljenosti bokeljskih tema u historiografiji. No, ne zaustavlja se samo na prikazu stanja i kritici, već donosi i smjernice za daljnja istraživanja. Na temelju dosad iskazane autoričine upornosti i temeljitosti u istraživanjima, za očekivati je da predstavljene smjernice neće ostati na papiru, već će u skoroj budućnosti rezultirati većim brojem novih radova.

Knjiga je koncipirana u tri odijeljene, ali tematski i sadržajno povezane cjeline, unutar kojih se grana više poglavljiva i potpoglavljiva. Prva od tih cjelina nosi naslov "Iz društvene i vojne povijesti Boke" (21-74). U njoj je posebna važnost dana udjelu Bokelja, kako pojedinaca,

tako i značajnih obitelji, u mletačko-turskim ratovima u 17. stoljeću. Prema zaključku autorice, "upravo je taj vojno-pomorski angažman, višestruko iskazan sudjelovanjem bokeljskih postrojbi na bojištima od Jadrana do Levanta, pridonio ugledu bokeljskih gradova (posebno je istaknut primjer Perasta), a u konačnici je kapitaliziran na općoj (uzdizanje bokeljskih gradića u samostalne komune, brojne gospodarske povlastice i dr.) i pojedinačnoj (dodjeljivanje brojnih odličja i naslova zaslužnim pojedincima) razini. Upravo u to doba, bremenito teškim i dugotrajnim ratovima, Boka kotorska gradi preduvjete za gospodarski i kulturni prosperitet u XVIII. stoljeću" (21). Cjelina obuhvaća četiri istraživačka priloga, od kojih je prvi posvećen povijesti Boke u vrijeme Morejskoga rata (1684-1699), drugi uložiti Peraštana u mletačko-turskim ratovima (15-17. st.), treći *kavaljerima* iz kotorskog plemićkog roda Bolica, a četvrti admiralu Bokeljske mornarice Tripunu Lukoviću iz Prčnja.

Druga je cjelina posvećena vjerskom životu i nekim istaknutim duhovnim osobama (75-137). Povijest Boke obiluje znamenitim duhovnim osobama, a u ovoj knjizi posebno su obrađeni životopisi trojice duhovnih uglednika. Riječ je o Kotoraninu Mihovilu Cisilli, opatu Sv. Jurja pred Perastom (1605-1647), Peraštaninu Andriji Zmajeviću, barskom nadbiskupu i crkvenom piscu (1628-1694), te kotorskom biskupu Marku Antunu Gregorini (1735-1815). Ove su osobe svojim djelovanjem bile povezane i sa širim istočnojadranskim prostorom, pa njihovi životopisi ukazuju i na značaj koji je bokeljski prostor imao za hrvatsku povijest u cjelini. Uz životopise, obrađene su i njihove oporuke, koje su u sva tri slučaja objavljene kao priloge. Zadnji dio ove cjeline posvećen je vezama duhovnih osoba iz Kotora s Mlecima.

Uloga Bokelja u životu hrvatske zajednice u Mlecima i u životu Mletaka općenito, detaljnije je obrađena u poglavlju "Bokelji u Mlecima" (138-246). Proces iseljavanja iz Boke u Mletke od srednjega vijeka do suvremenog doba osvjetljavaju brojni arhivski izvori. Važno je napomenuti da su Kotorani u Mlecima bili najbrojnija zavičajna skupina hrvatskih iseljenika,

a po imovini i statusu ujedno i najelitniji dio te dijaspore. Mnogi su bokeljski kapetani i trgovci igrali značajnu ulogu u životu Mletaka, a upravo su Bokelji bili utemeljitelji i predvodnici ugledne hrvatske bratovštine Sv. Jurja i Tripuna. Prvi od priloga u ovom dijelu obrađuje iseljavanje iz Herceg-Novoga u Mletke, a drugi ulogu rodova iz Dobrote u životu bratovštine Sv. Jurja i Tripuna. U trećem nas autorica upozna je s predstavnicima hrvatske iseljeničke elite, bokeljskim supružnicima Stjepanom Tartarom i Helenom Bojko (16. st.). Ovo poglavlje zatvara prilog u kojem je predstavljen ugledni dobrotski kapetan, trgovac i mecena, Pavao Đurov Kamenarović (1696-1787). Završni dio knjige čine zaključci na hrvatskom, engleskom i talijanskom jeziku (233-246), a knjiga je opremljena i popisima izvora i literature (247-269), te kazalima osoba, toponima i etnonima (270-303).

Knjiga Lovorke Čoralčić *Iz prošlosti Boke* možda ne predstavlja jedinstvenu i zaokruženu cjelinu, ali skreće pozornost upravo na one teme koje su bez pravog razloga dosad bile zanemarene u historiografiji, na teme koje oslikavaju vrlo bogat i zanimljiv život kraja bremenita vjerskim i etničkim gibanjima, sukobima, susretima i prožimanjima. Boka kotorska doista je područje prevrijedne baštine koja svojim znatnim dijelom pripada hrvatskoj povijesti i kulturi, a ova knjiga predstavlja niz izuzetnih minijatura koje barem dio te baštine nastoje oti zaboravu.

Zdravka Jelaska Marijan

Povijesni prilozi 33 (2007), Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 394 str.

U izdanju Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu je krajem 2007. godine objavljen trideset i treći po redu broj časopisa *Povijesni prilozi* u kojem se nalazi osam izvornih znanstvenih radova, dva pregledna i jedan stručni rad.

Prvi je rad "Pop Tjehodrag i njegov natpis" (str. 9-32) troje autora, Marije Marić, Marinke Šimić i Ante Škegre. U njemu je riječ o natpisu pisanom nacrkvenoslavenskome jeziku hrvatske redakcije, na kojem se spominje pop Tjehodrag

i njegovih pet umorenih sinova. Natpis je pronaden 2003. godine tijekom sustavnih arheoloških istraživanja na lokalitetu jugozapadno od Livanjskog polja i jedan je od najstarijih natpisa pisanih hrvatskom ćirilicom. Autori, koji su i sami sudjelovali u arheološkim istraživanjima tog epigrafičkog spomenika, analiziraju jezik i grafiju te donose transliteraciju, transkripciju i prijevod teksta natpisa na suvremeni hrvatski jezik.

U radu "O položaju i funkciji župana u hrvatskim srednjovjekovnim vrelima od 9. do 16. stoljeća" (33-102) Franje Smiljanića analizira se položaj župana u sklopu Hrvatskog Kraljevstva u ranom srednjem vijeku. Kroz prizmu crkvenih i političkih zbivanja u to doba također se iznosi značaj koji su župani imali kao obnašatelji visoke državne časti, jer su predstavljali kraljeve odanike (*fideles*) i kao takvi mogli ubirati poreze i odlučivati o pravnim pitanjima u zemlji. Na temelju saznanja iz izvora (poput Ljetopisa popa Dukljanina ili Supetarskog kartulara) analiziraju se i druge časti koje su imali župani. Također se sagledava položaj kraljevskoga župana u vrijeme ugarsko-hrvatskih kraljeva, njihova uloga u kneževskim vlastelinstvima, gradskim komunama, seoskim bratovštinama i biskupskim vlastelinstvima. Ugled koji su župani imali u to vrijeme autor je prikazao kroz simbol relikvijara ninskih župana, koji nije samo označavao ugled te službe, već i bio pokazateljem društvenog položaja župana-vlastelina prema onima koji su mu bili podređeni.

"Socijalna topografija Trogira u 14. st." (103-193) rad je troje autora, Mladena Andreisa, Irene Benyovsky Latin i Ane Plosnić Škarić. To je nastavak njihova istraživanja društvenih okolnosti u Trogiru u 13. st. Cilj im je analizu povezati i sa sačuvanim dokumentima iz 15. st. Autori iznose materijalnu sačuvanost izvora i strukturu promatrane građe. Donose sliku demografskih gibanja u 14. st. te vrstu nekretnina u gradu Trogiru i njegovoj okolici kroz imovinsko-pravni aspekt i utjecaj političkih prilika na posjedovne odnose u to doba. U dodatku rada nalaze se dosad objavljeni i neobjavljeni dokumenti iz 14. st. koji spominju nekretnine u Trogiru, i to samo oni dijelovi koji su analizirani u radu.

Gordan Ravančić, u radu "Historiografija o epidemiji Crne smrti s polovice 14. stoljeća" (195-214), razmatra utjecaj srednjovjekovne bolesti (kuge) kroz shvaćanje srednjovjekovnog društva te bolesti, te gospodarske, demografske i crkvene utjecaje na svakodnevni život u to vrijeme. Služeći se tezama iznesenima u domaćoj i odabranoj stranoj literaturi, te osvrtnom na doprinos povijesti medicine o toj bolesti, autor iznosi svoju pretpostavku glavnog uzroka širenja Crne smrti među europskim stanovništvom u razvijenom srednjem vijeku. Jedno od zanimljivih pitanja koje se povlači kroz te radove jest pitanje je li epidemija s polovice 14. st. uistinu bila kuga ili neka druga bolest, ili čak skup nekoliko bolesti koje su istovremeno pogodile stanovništvo u to doba. Ravančić iznosi problem nedovoljnog istraživanja navedene teme u hrvatskoj historiografiji, u kojoj je dugo vremena prevladavalo mišljenje da je samo politička povijest jedina prava slika prošlosti.

"Pučka vlastela: Društvena struktura dubrovačke bratovštine Sv. Antuna u kasnom srednjem vijeku" (215-237) rad je Zrinke Pešorde Vardić u kojem se istražuje društveni sastav ugledne dubrovačke bratovštine Sv. Antuna iz 14. st. Autorica kroz zastupljenost staleža u toj bratovštini analizira društvenu sliku dubrovačkog stanovništva u to vrijeme, uključujući i gradske službenike. Na temelju strukture članova bratovštine analizira i položaj i ulogu žena u radu bratovštine.

Tomislav Popić, u radu "Oblikovanje srednjovjekovne stvarnosti - sociologija znanja i povijesti" (239-248), razmatra teorijski koncept i praktične primjene sociologije znanja u istraživanjima srednjovjekovne povijesti. Ističe da su djelovanje i ponašanje članova neke zajednice glavni uzrok stvaranja cjelokupnog društvenog znanja, na čelu s društvenom elitom i moći. Shvaćajući takvo funkcioniranje društva, moguće je, ističe, pristupiti novim metodološkim pristupom proučavanju hrvatskog srednjovjekovlja, koji je, smatra, nedovoljno zastupljen u domaćoj historiografskoj produkciji.

U radu "Vlasi, polinomičan narod" (249-269) Zef Mirdita istražuje probleme Vlaha od njihove povijesne pojave do kraja 20. st.

Raspravlja o porijeklu njihova imena "Armum", odnosno "Vlah", o etnogenezi te političkim i kulturnim obilježjima i njihovoj svijesti o tim obilježjima.

Lovorka Čoralić, u radu "Albanska obitelj Ginni u povijesti Dalmacije i Istre (XVI. i XVII. st.) - prilog poznavanju komunikacija duž istočnojadranske obale" (271-287), iznosi povijest albanske obitelji Ginni te predstavlja život istaknutih članova te obitelji koji su djelovali u Dalmaciji i Istri u drugoj polovici 16. i tijekom 17. stoljeća. Rad je nastao na temelju istraživanja arhivske građe pohranjene u Državnom arhivu u Zadru i rijetke literature koja govori o prošlosti Mletačke Albanije. Na kraju rada nalaze se prilozi s prijepisom oporuka istaknutih članova te obitelji.

"Hrvatska vojnička obitelj - Kneževići od Svete Helene" (289-309) rad je Vladimira Brnardića u kojem se iznose biografije istaknutih članova i povijest dijela obitelji Knežević od Svete Helene. Prikazuje se i socijalna povijest te obitelji, obrazovanje i način života pojedinih njezinih članova te njihova vojna uključenost u militariziranu Vojnu krajinu. Podaci o toj obitelji rasuti su, upozorava autor, na tri lokacije, u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, u Hrvatskom državnom arhivu i u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu.

Katarina Koprek, u radu "Gregorijanski manual *Fundamentum cantus gregoriani seu choralis* (1760.) Mihajla Šiloboda-Bolšića" (313-330), analizira navedeni izvor kao povijesno svjedočanstvo naše crkveno-glazbene gregorijansko-koralne tradicije. Intencija tog djela je da istakne važnost glazbenog dijaloga, karakterističnog za navedeni način pjevanja, koji predstavlja filozofsko-teološke i glazbeno-pedagoško-metodološke smjernice u proučavanju glazbe. Autorica iznosi strukturu i analizu sadržaja tog izvora te neke primjere notnog zapisa. Manual *Fundamentum cantus gregoriani seu choralis* čuva se u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu.

U posljednjem radu, "Historija vs bio-ekologija. Od ljudskog egzempcionizma do dubokog evolucijskog vremena" (331-360), Tomislav Markus analizira koncept historije unutar

socijalnih disciplina, s posebnim osvrtom na historiografsku literaturu i djela trojice teoretičara: antropologa i ekologa Paula Sheparda (1925-1996) (o destruktivnoj civilizaciji zbog napuštanja načina života koji odgovara evolucijski oblikovanim ljudskim osobinama za vrijeme Pleistocena), evolucijskog biologa Edwarda O. Wilsona (1929-) (koji zagovara ujedinjavanje socijalnih znanosti u okviru biologije) te antropologa Robina Foxa (1934-) (o darwinističkom pristupu u proučavanju ljudskog ponašanja).

Na kraju rada nalaze se ocjene i prikazi *Anala*, zbornika i časopisa objavljenih tijekom 2007. godine te ocjene i prikazi monografija iz područja povijesne tematike.

Božena Glavan

Georges Duby, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, prijevod s francuskog jezika **Olga Škarić** i **Nataša Desnica-Žerjavić**. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2007., 359 str.

U izdanju nakladničke kuće Golden marketing - Tehnička knjiga krajem 2007. godine objavljena je knjiga *Tri reda ili imaginarij feudalizma* francuskog povjesničara Georgesa Dubyja. Riječ je o knjizi koja je prvi put objavljena u Francuskoj 1978. godine (*Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*) i koja se bavi načinima na koje su srednjovjekovni učeni, uglavnom crkveni ljudi razmišljali o društvu u kojemu žive, o njegovoj strukturi ili su pretpostavljali kako bi društvo tog vremena trebalo izgledati.

Na početku autor iznosi područje istraživanja knjige, koje se odnosi na proučavanje hijerarhijski uređena društva, shematski prikazanog u trokutu kako bi se prikazala ravnoteža u njegovim klasnim razlikama. Također se opisuje red koji je u srednjem vijeku vladao u crkvenim krugovima. Kao primjer takvog društva autor je uzeo sliku društvenog poretka u Francuskoj u 11. i 12. stoljeću. Duby ne iznosi samo razloge nastanka takvog društva, već i mjesto

nastanka i vremenski okvir o kojima historiografija podatke nalazi u pisanim dokumentima. Uzroke nastanka i modele po kojima funkcionira srednjovjekovno franačko društvo Duby u knjizi ponajviše razrađuje na temelju djela dvojice karolinških biskupa: Adalberona i Gerarda, te drugih crkvenih ličnosti toga vremena.

Knjiga je podijeljena na pet poglavlja. U prvom poglavlju opisana je vlast biskupa u 11. stoljeću čije se sjedište nalazilo na ruševinama rimskoga grada. Kao tumač božje riječi, zapisane latinskim jezikom u 4. stoljeću, biskup je bio promicatelj klasične kulture koja se ogledala u radionicama smještenima uz katedrale, a u kojima su se prepisivali tekstovi i razmjenjivala znanja male skupine ljudi koji su u njima radili. Biskup je trebao biti plemićke krvi, te se morao kruniti posebnim obredom ili pomazanjem. Biskupski je govor u 11. stoljeću bio politički, pa je slika visokog društva u to vrijeme izgledala tako da je biskup morao biti vođa narodu, jer je kralj znatni dio vremena provodio u ratovanju. Kraljevi su oko tisućite godine bili posvećeni jednako kao i biskupi, koji su imali prednost pred kraljem utoliko što su bili bolji govornici, što je i razumljivo, jer su bili obrazovani. Jedan od velikih izvora kojim se Duby služi u knjizi je *Gesta episcoporum cameracensium* ("Djela kambrejskih biskupa"), životopisi poznatih biskupa. Duby iznosi život i djelovanje biskupa Gerarda Kambrejskog te njegove govore u kojima je svijetu želio pokazati kako je ljudski rod od samih početaka podijeljen na tri dijela. U poglavlju također iznosi ulogu Adalberona Laonskog u službi kraljevskog dvora, te njegovu pjesmu *Charmes*, posvećenu Robertu Pobožnom, u kojoj je spomenuti biskup u ulozi retora i vodi razgovor sa svojim kraljem. Taj razgovor, međutim, završava predstavljanjem trofunkcionalnosti društva - jedni se mole, drugi ratuju, a treći rade. Takva društvena struktura temeljena je na crkvenoj, kao model savršenog funkcioniranja za svjetovno društvo.

U drugom poglavlju detaljnije se analizira slika društvene hijerarhije. Pisana djela te dvojice biskupa upućuju na tri velike crkvene ličnosti koje su također imale svoja viđenja

crkvene strukture kao temeljnog stupa hijerarhije u društvu: Grgur Veliki, Sveti Augustin i Dionizije Aeropagit. Trodiobu srednjovjekovnog društva u Franačkoj u srednjem vijeku DUBY je objasnio i kroz djela drugih crkvenih učenjaka: Dudona iz Saint-Quentina (koji društvenu klasifikaciju razmatra kroz dvije funkcije: biskup i vladar), Abona iz Fleuryja i Wulfstana (koji govore o tri stupnja savršenstva crkvenog reda: laici, svećenici i redovnici).

U trećem poglavlju knjige razmatraju se okolnosti koje su dovele do podjele franačkog društva. Prvi od tih uzroka politička je kriza koja se javila u Lotaringiji u 11. stoljeću, koja je u to vrijeme pripadala Germaniji i u kojoj je nakon Henrikove smrti bilo zabranjeno da na prijestolje dođe germanski kralj. U takvoj atmosferi biskup Gerard je objavio postulat o trofunkcionalnosti društva. Pod takvim okolnostima došlo je do stvaranja samostanskih redova, ali i hereze koja se javila među elitnom skupinom ljudi, koja je, ističući nezadovoljstvo tradicionalnim učenjem crkve, smatrala da bi se društveni odnosi trebali temeljiti na mudroj božjoj riječi u kojoj nema obreda, pa prema tome nema ni biskupa. U 11. stoljeću benediktinski samostan u Clunyu još je više označio podjelu društva na one koji se mole, one koji ratuju i one koji vladaju. DUBY se u knjizi osvrnuo na Marca Blocha, ističući da većinu onoga što je on sugerirao kao početak feudalizma treba ispraviti, jer se Bloch uglavnom vezao za područje sjeverne Francuske zanemarujući južni dio, koji je također, smatra, bio plodan.

U četvrtom poglavlju naglašava se uloga samostana u Fleuryju i Clunyu kao mjesta kulturnog razvoja u 11. i 12. st. Djela nastala u tim

samostanima o društvenoj podjeli u srednjovjekovnom društvu odražavala su predodžbu društva oko sebe. Gospodarske promjene krajem 11. st. dovele su do drukčijeg percipiranja organizacije društva. Naime, u gradovima se generiralo siromaštvo, pa se i pojam siromaštva promijenio i smatrao relativnim. Utjecaj redovništva na izgradnju moralne slike društva još se neko vrijeme zadržao, i u tome su važnu ulogu odigrali Guibert iz Nogenta, Bernard iz Clairvauxa i Suger iz Saint-Denisa. Od 12. st. svećenici preuzimaju brigu o moralnom razvoju društva, potiču razvoj pismenosti i katedralne arhitekture, poput laonskih biskupa Anselma i Rudolfa, Huga iz Saint-Denisa i Honorija Augustodunensis. Ipak, odanost svećenstva vladaru u 12. stoljeću uvelike je uvjetovana zahtjevima materijalne kulture. O tome govore hagiografska djela koja su pisali Balbert iz Brugesa i Ivan iz Salisburyja.

U posljednjem, petom poglavlju spominje se viteštvo kao institucija koju je trebalo uklopiti u društvenu ljestvicu, koje bi pripadalo aristokraciji, ali nižoj od vladara, kako se ne bi izgubila slika vladara kao vođe onih koji ratuju.

Knjiga Georges DUBYja *Tri reda ili imagnarij feudalizma* jedna je od tri knjige tog povjesničara (*Vrijeme katedrale i Ratnici i seljaci*) koja se bavi mentalitetom društva u srednjem vijeku. Za DUBYja je karakterističan književni stil pisanja, koji je primijenio i u ovoj knjizi, a kojim nastoji zorno predočiti kakva je bila slika društva u srednjem vijeku i njihovo shvaćanje o samima sebi. U tom je smislu vrijedan doprinos izdavača što je u hrvatskom prijevodu, nastojeći slijediti originalni stil pisanja, objavio spomenutu knjigu.

Božena Glavan